

Ю. В. Должанська

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди*

Жанрові та мотивні особливості повісті Сергія Мушника «Маки»

Должанська Ю. В. Жанрові та мотивні особливості повісті Сергія Мушника «Маки». У статті досліджуються жанрові та мотивні структури ліричної повісті С. Мушника «Маки», аналізуються особливості передачі письменником психологічних переживань своїх героїв через діалоги, авторські відступи, описи природи. Акцентується увага на трагічності наслідків війни для долі звичайної людини, а також на антивоєнному пафосі твору.

Ключові слова: *Сергій Мушник, лірична повість, психологічний пейзаж, мотив, війна.*

Должанская Ю. В. Жанровые и мотивные особенности повести Сергея Мушника «Маки». В статье исследуются жанровые и мотивные структури лирической повести С. Мушника «Маки», анализируются особенности передачи писателем психологических переживаний своих героев через диалоги, авторские отступления, описания природы. Акцентируется внимание на трагичности последствий войны для судьбы обычного человека, а также на антивоенном пафосе произведения.

Ключевые слова: *Сергей Мушник, лирическая повесть, психологический пейзаж, мотив, война.*

Dolzhancka Y.V. The genre and motivic features of the novel "Poppies" by Serhiy Mushnyk. The article studies the genre and motivic structurants of the lyrical novel "Poppies" by S. Mushnyk, the writer's description of psychological experiences of his characters through dialogues, author's thoughts and the descriptions of nature are analyzed as well. The attention is focused on the tragedy of war consequences for fate of common people and on anti-war pathos of the work.

Keywords: *Serhiy Mushnik, lyrical novel, psychological description, motive, war.*

Відродження 60-х років, пов'язане з XX з'їздом ЦК КПРС і розвінчанням культу особи Сталіна, мало значний вплив на літературно-мистецький процес у Радянському Союзі. Саме в той час письменниками було зроблено вагомий крок від наслідування сухого соцреалістичного канону до естетизації художніх текстів. Замість поширеної соціальної проблематики на перший план виходить екзистенційна.

Зараз дослідники все більше зосереджують свою увагу на переосмисленні історії української літератури XX ст., часто звертаються до перепрочитання творів на тему Другої світової війни. У цьому контексті гострою порушених проблем вирізняються праці В. Агеевої [1; 2], І. Захарчук [5] Н. Зборовської [6], І. Набитовича [9], В. Хархун [10] та інших. Утім, основна маса робіт стосується творчості О. Гончара, Є. Гуцала, О. Довженка, В. Дрозда, Гр. Тютюнника, а тим часом художня проза багатьох менш відомих, але талановитих митців слова залишається не актуалізована. Серед них — харківський поет

і прозаїк С. Мушник. Попри те, що його творчість постала в період «високого сталінізму», новітні віяння, продиктовані хрущовською відлигою, знайшли своє відображення в прозовій спадщині, особливо яскраво — у повісті «Маки». Тож наше звернення до цього тексту є актуальним і сприятиме подальшим студіям, присвячених аналізу літератури доби соцреалізму.

У пропонованій статті ми прагнемо дослідити жанрові та мотивні структури повісті «Маки» С. Мушника, наголосити на тих психологічних деталях, що є визначальними для творення антивоєнного пафосу твору.

Радянська критика позитивно відзначила повість, однак особливого розголосу твір не набув. У критичних статтях та рецензіях знаходимо кілька побіжних згадок, як от «повість "Маки" проймає довірою до її психологічної основи» [7:97] Жанр твору критики одноставно визначали як лірична повість [3; 4; 7; 11], із чим ми, безперечно, погоджуємося, беручи до уваги ті ліричні відступи, що присутні в творі, народнопісенну основу та

поетичні назви кожного розділу повісті. Однак серед усіх критиків, хто звертався до аналізу цього твору, лише Ю. Герасименко зробив спробу охарактеризувати ліричний компонент повісті, зазначивши, що «проза Мушника така ж лірична, як і його вірші. Вона (особливо повість “Маки”) вся тримається на тих же поетичних, тонких, дуже часто — пейзажних деталях» [4; 158].

Оця ліричність, про яку писав Ю. Герасименко, простежується вже з перших сторінок повісті, починаючи з епіграфа, взятого з української народної пісні, проходить через пейзажне змалювання квітів: маки не просто росли чи цвіли біля хати, а «палахкотили», «сяяли», «жеврїли», через описи зовнішності героїв: «материне обличчя неусміхнене, навіть суворе, у куточках уст — біль» [8:120], а також через змалювання внутрішнього світу персонажів, їхніх переживань: «Мати дивилася на сина, але немов бачила не його, а когось іншого. І до того іншого так би й кинулась назустріч. Навіть зробила ледь помітний порух» [8:120].

Сучасна дослідниця Н. Зборовська, називає ліризм, що наближає прозу до поетичності, однією з характерних стильових ознак художніх творів 60-х років [6:32].

Ще однією особливістю повісті «Маки», на якій варто акцентувати увагу, є гуманістична спрямованість твору, що реалізується С. Мушником через морально-етичну проблематику. Особливого звучання набувають мотиви сумління та особистої моральної відповідальності людини за свої вчинки.

Композиційно повість нагадує собою сповідь старої матері, яка все життя приховувала від сина правду про те, хто є його справжнім батьком. І коли син, уже дорослий чоловік, приїздить із міста, за вечерею він запитує:

Мамо, а чому ти щороку саджаєш самі маки? Є ж інші квіти. Рожа чи там чорнобривці. А ти любиш чомусь тільки маки, тільки махрові і тільки червоні... [8:125]

Мати вагалася, чи розповідати, чи такі відмовитись... Чи зрозуміє, чи готовий до того? Життя, воно не завше пряме, як соша. Не завжди усе ясно і просто [8:126].

Зрештою, жінка вирішує, що час прийшов і вона має йому зізнатися. Її розповідь починається з подій 1941 року, початку війни та окупації, а закінчується 60-ми роками ХХ століття.

У центрі повісті любовний трикутник Григорій — Олена — Степан, що змушені були виживати в жорстокій військовій реально-

сті. Таким чином повість піднімає важливі морально-етичні питання: забороненого кохання, любові до Батьківщини, проблему вибору між обов'язком перед Вітчизною і спокійним сімейним життям з коханою жінкою, одвічну проблему життя і смерті, і зрештою — проблему «дітей війни». Між цим особливо яскраво простежується питання можливості щастя й кохання в жорстоких реаліях війни, проблеми смерті й народження нового життя.

«Найвагомішим здобутком шістдесятників було повернення прозі психологізму» [6:28], — зазначає Н. Зборовська. Власне, ще радянська критика наголошувала на психологічній основі творів того часу, акцентувала увагу на моральній складовій. Наприклад, В. Агеєва у своєму дослідженні 1989 року пише: «Посилення уваги до психологічних нюансів, мотивів поведінки героя допомогло побачити складні порухи його душі, відтворити нелегкий процес становлення особистості, коли в круговерті воєнної дійсності людина не одразу може знайти своє місце в боротьбі» [2:12]. Заглиблення в психологію героя, дослідження його душі — характерна ознака повісті «Маки» С. Мушника.

Іншим, не менш значним, здобутком прози 60-х став відхід від героїчно-патетичного зображення Другої світової війни. На перший план виходить звичайна людина разом з її страхами та переживаннями. Утвердження в прозі «негероїчних» персонажів, яких ще прийнято називати «маленькими людьми», за словами Н. Зборовської, «було вагомою ознакою спроби реабілітації скривдженої тоталітаризмом людськості загалом, постало своєрідною формою неприйняття соцреалістичного (патетичного) мистецтва, що пропагувало штучні цінності як абсолютні» [6:30].

Автор показує війну як протиприродний стан для людини, герої повісті «Маки» не хочуть воювати: спочатку Григорій, а потім і Степан для радянської свідомості були дезертирами, зрадниками, що втекли з поля бою, не бажаючи помирати. Однак Олена жодного з них не засуджує, а знаходить у собі сили допомогти, а згодом і покохати Григорія:

Залишайся, Грицю, у мене, перекочуй недугу! Ніхто тебе не судить, бо ти ж із поля бою не тікав, бо ти ж поранений був... Он в Омелянівці кількох бійців хазяйки попереджали та повидавали за своїх чоловіків... І нічого, німці не чіпають... І ти зміг би отак... [8:141].

Її історія кохання до Григорія починається з того моменту, коли сховала його поране-

ного на горищі. У цьому переховуванні велику роль відіграли маки, що були посіяні у дворі, згодом ці червоні (кольору крові) квіти стануть символом їхнього кохання.

Зазнавши у своєму житті багато горя (втрата близьких, окупація), головна героїня ніби вдруге народжується, пізнавши силу кохання. Автор наголошує, що у жорстокому світі війни й насилля тальки любов може стати порятунком. З одного боку, це кохання — біда для головних героїв, а з іншого — велике щастя:

Отака ото й була в мене радість: наполовину з тривогою. Радісно, що привела доля в мою хату Григорія. А тривожно, що забере вона його від мене, скоро забере [8:140].

Автор акцентує увагу на минущості буття, особливо в жорстоких умовах війни, наголошує на неповторності кожної хвилини, яку разом можуть провести кохані серед горя і страждань, що випали на їхні долі.

Серце моє палало гарячим жаром і за себе, й за нього. І треба ж було примхливій долі звести нас в отаку пору ... Треба ж було долі зблизити нас, щоб ми, знайшовши один одного, мусили розлучитися [8:143].

Авторське бачення трагічності війни можемо дослідити крізь призму мотивів, присутніх у тексті. На першому місці серед них — мотив самотності людини в абсурдному і недосконалому світі війни.

А я у хаті одна однісінька. Батько мій, твій дід, у тридцять третьому помер. А маму, бабусю твою, поховала, коли вже бомбили Омелянівку... [8:128], —

говорить Олена.

Самотність головної героїні граничить зі страхом:

Страшна то була, синку, ніч. Ніч на Івана Купала. ... В Омелянівці будинків п'ятнадцять тоді запалало. [8:128]

або ж:

Ревла худоба, валували собаки, горіли будівлі, рвалися снаряди... Небо аж ледве не шкварчало — пожежі, заграви... [8:128].

Тому не дивно, що коли приходять Григорій до її хати, вона з радістю впускає незнайомого пораненого бійця, адже

побалакаєм — і якось легше на серці. І не страшно, що навколо війна, смерть, кров, пожежі [8:139].

Самотнім почувається й Степан, що так само прийшов до Олени після смерті Григорія:

Побував я, Олено, в себе вдома... Батька з матір'ю бомба в погребі привалила насмерть, люди їх поховали. Зостався я один, ні кола у мене, ні двора [8:165].

До війни Степан з Оленою планували одружитися, однак тепер, коли жінка щойно поховала Григорія, якого по-справжньому любила і чию дитину носила під серцем, здавалося, що стосунки зі Степаном неможливі, однак навколо була війна, а крім одне одного в них нікого не залишилося.

Жоден з героїв не долає своєї самотності і в післявоєнний час. Олена живе поряд із чоловіком, якого не любить. У той же час Степан, дивлячись на малого Олексія, бачить у ньому його біологічного батька. І навіть під кінець повісті, розкривши перед сином душу, героїня лишається на роздоріжжі. Знову сама по собі вона продовжує чогось чекати, удивляючись в обличчя сина свого коханого.

Наступним мотивом трагічності війни, що яскраво простежується в повісті є мотив передчуття смерті, скінченності свого життя. Він неодноразово простежується в тексті, однак з найбільшою силою в той момент, коли Григорій вирішує знов піти на фронт. Олена в цей момент теж відчуває сильне психічне напруження, екзистенційний страх кінця стосунків з ним, страх за життя коханого, за свою долю та долю майбутньої дитини. Найбільшого апогею він набуває, коли Олена пішла до сестри в сусіднє село розпитати про фронт і бої біля їхнього лісу:

Чим далі йшла, то все важче на серці робилося, аж дихати ставало нічим [8:159].

Олена вирішує йти до братньої могили й оглядати убитих, вона наче відчувала, що серед них має бути її Григорій:

І тут принесли його. Все такий же суворий. Над скронею цяточка крові запеклась... [8:161].

Однак у повісті «Маки» немає песимізму. Бодай те, що головна героїня, як і обіцяла коханому, саджає кожного року маки біля своєї хати, аби, коли він повернеться, упізнав її двір:

Посій маки, Олено, — попрохав, — на друге літо. Живий буду — обов'язково повернусь до тебе. Може, через рік, а може, й через два, то вже як пощастить. Але — повернусь... [8:146].

Попри те, що вона своїми очима бачила його мертве тіло, героїня продовжує саджати ці квіти, символ їхньої любові, страждання, смутку і в той же час надії, що смерть може стати переходом в інший вимір буття.

У повісті «Маки» спостерігаємо нерозривну єдність двох категорій — Любові і Совісті, яку схематично можна зобразити так:

Любов (Олена — Григорій) ↔ Совість (Степан — Олена — син Олексій).

Якщо з категорією любові усе більш-менш зрозуміло (кохання Олени та Григорія взаємне, але приречене війною на загибель), то категорія совісті неоднозначна. Від Степана Олена нічого не приховувала і в перший же вечір розповіла йому про Григорія і майбутню їхню дитину. З одного боку, її совість перед ним чиста, але з іншого боку, вона ж мала чекати його з війни аби стати законною дружиною, однак через певні обставини не зробила цього. Її подяка за розуміння й любов Степана велика, але не може заглушити власного сумління (більшою мірою не через свою зраду, а через те, що не може покохати Степана). Із народженням дитини категорія совісті поширюється й на стосунки матері й сина і починає граничити з категорією істини. Олена приховує від Олексія правду й хлопець ось уже понад 20 років уважає Степана рідним батьком. А після зізнання матері категорія совісті набуває нового оберту, адже автор психологічно-тонко передає душевний стан героїні через опис зовнішності:

Сказавши оце, мати зітхає полегшено. Тривога в очах міняється печаллю. Обличчя стає якимось м'яким, лагідним — стомленим, незмірно спокійним. Воно ніби говорить: ось, мовляв, сину, вся я перед тобою, суди, звинувачуй чи виправдовуй, твоя на те воля [8:150].

Звідси можемо стверджувати, категорія любові в тексті є статичною, а совісті — динамічною, постійно розвиваючись і набуваючи нових відтінків.

Своїх героїв С. Мушник не ідеалізує, не наділяє особливими рисами характеру. Серед них немає позитивних чи негативних. У кожного своя ноша за спиною. Так, наприклад, Григорій — дезертир, однак здатний на велике почуття кохання. Через деякий час, почуття обов'язку перед Вітчизною перемагає в ньому прагнення до власного щастя і він повертається на фронт, що зрештою призвело до його скорої загибелі. Поряд з цим автор показує роздвоєність душі головної героїні — сором'язлива дівчина до війни, що провела Степана в армію, закохується в іншого, народжує від нього дитину, а після його смерті під тиском обставини змушена жити з Степаном, чия любов завдає їй душевного болю. Степан у свою чергу найбільше тяжіє до негативних персонажів: шибайголова до війни,

примусив Олену до шлюбу, зрадив Батьківщину, утікши з поля бою:

Це я од Царського лісу прийшов. Там таке було, що й сам не знаю, як живий вискочив... Привалило мене в окопі землею од близького розриву. Опритомнів уночі, а навколо тиша, самі лише убиті... Вибрався я ото з окопу та й думаю: "Ну його к бісу з отакою війною!" [8:164–165].

Він швидко знаходить спільну мову з подіццями:

Советам капут, а ми люди свої [8:168].

При цьому він здатний відчувати світле почуття любові до своєї дружини, зрозуміти її вчинок, не засуджувати:

Про Григорія жодним словом недоброчливим не обізвався... Втішав мене у моїм горі, як міг. Лагідним був, уважним, заподатливим. Всяке моє бажання вгадував. Жодного грубого слова не чула від нього [8:173].

Або ж:

Бачила: любить. Любить після всього того, що було між мною і Григорієм. Готовий не дорікати, не нагадувати, не думати про те [8:175], —

говорить мати Олексієві й додає, —

Наступної весни народився ти. Степан перед усіма видавав тебе за свого сина [8:175].

Н. Зборовська зауважує, що «раніше позитивний тип легко впізнавався, бо становив обов'язковий набір ідеологічно-заданих рис ідеального громадянина СРСР. Психологізм шістдесятників розхитував ідеальні людські схеми, посягаючи на основу соціалістичного методу» [6:34]. Таким чином в літературі цього періоду спостерігається відхід від чіткої опозиції позитивний/негативний герой, натомість відбувається «введення в поле зору рефлексуючого героя» [6:34], пов'язане із бажанням письменників показати людину в усій її внутрішній багатогранності, намаганням «вивести характер із схематичного ідеологічного ув'язнення» [6:34].

Наступним важливим поетикальним засобом повісті «Маки» є описи природи, які в тексті тісно граничать з душевними порухами персонажів, таким чином слугують допоміжним засобом відтворення психологічного стану героїв у той чи інший момент їхнього життя. Наприклад, Олена, проводжаючи свого коханого знов на війну, помічає:

Хмари швидко проносилися над хатою, раз у раз то закривали місяць, то

відкривали місяць. Від того в подвір'ї то темно ставало, то світлішало. І на душі у мене то світлішало, то темнішало. (...) Підійшли ми з ним до воріт. На ту мить хмари якраз розтулилися, місяць так добре освітив подвір'я, освітив і маки. Тільки були вони вже без цвіту. Ти ж знаєш, сину, маки цвітуть недовго... [8:144–145].

Таким же недовгим було й кохання та спільне життя Олени та Григорія. Героїня ніде про це не обмовилась, утім, саме психологічний пейзаж допомагає усвідомити цю істину.

У повісті присутній ще один опис двору, однак в кінці твору він віддзеркалює душевний стан Олексія, який щойно почув від матері її сумну сповідь:

Явір на тлі вечорового неба кожен листочок вирізьбив... І листочки оті на яскраво-жовтому — уже не зелені, як у день — темні. І хата темна, і клуня, і півень, що злетів на тин. І навіть маки, червоні маки, зараз темно-бордові, аж чорні [8:189].

Свого часу особливе місце психологічного пейзажу в повісті С. Мушника «Маки»,

а також повторення рефреном протягом усього тексту опису макового цвіту помітив Ю. Герасименко, зауваживши, що «там квіти, природа — тільки засіб відтворити в образах іншу природу, природу думок і почуттів людини» [4:158].

Отже, лірична повість «Маки» відзначається реалістичністю зображуваного світу, вправною авторською передачею психологічних відчуттів і переживань покоління дітей війни, вдалим поєднанням психологізму із дослідженням жіночої душі, із розкриттям важливої та актуальної проблеми трагічних наслідків війни для долі пересічної людини. Завдяки своїй антивоєнній спрямованості повість не втрачає своєї актуальності й у наш час.

У цій статті наша увага була зосереджена лише на повісті «Маки», однак уся проза С. Мушника, безперечно, заслуговує на особливу увагу, саме на аналіз інших його повістей та оповідань і буде спрямований вектор наших подальших досліджень.

Література

1. Агеева В. Апологія модерну: обрис XX віку. Статті та есеї / В. Агеева. — К. : Грані-Т, 2011. — 408 с.
2. Агеева В. Пам'ять подвигу: українська воєнна проза 60-80 рр./ В. Агеева. — К.: Наукова думка, 1989. — 272 с.
3. Бойко В. Його одоління трава. До 60 річчя // Вечірній Харків, — 1981, 24 жовтня.
4. Герасименко Ю. Знай високе місце своє. Літературно-критичні нариси. / Ю. Герасименко. — К. : Радянський письменник, 1979. — 216 с.
5. Захарчук І. Війна і слово. Мілітарна парадигма літератури соціалістичного реалізму: Монографія / І. Захарчук. — Луцьк : Твердиня, 2008. — 404 с.
6. Зборовська Н. Стильовий портрет шістдесятництва // Слово і час, 2001. — №12. — С. 26—42.
7. Мандебура С. Життя прохідної // Прапор, 1969. — №8. — С. 97-98.
8. Мушник С. Маки // Мушник С. Повісті північної прохідної / С. Мушник. — Харків : Прапор, 1967. — С. 113—190.
9. Набитович І. Концепт війни у прозі Олеса Гончара, Івана Баргяного та Ігоря Качуровського: осциляція між *sacrum* і *profanum* // Ідеологічні та естетичні стратегії соцреалізму : Вип. 1 / Відпов. ред. В. Хархун. — К. : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2010. — 221—236.
10. Хархун В. Соцреалістичний канон в українській літературі : генеза, розвиток, модифікації: монографія / В. Хархун. — Ніжин : ТОВ «Гідромакс», — 2009. — 508 с.
11. Юрченко О. Світ високих почуттів // Ленінська зміна, — 1968, 3 грудня.